

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نظهاهنگ قرآن

(ائتلاف لفظ و معنا در کلام وحی)

ابوالفضل خوش منش

(دانشیار دانشگاه تهران)

۱۳۹۹

سرشناسه	: خوش منش، ابوالفضل، ۱۳۴۸- : Khoshmanesh, Abolfazi
عنوان و نام پدیدآور	: نظامهنگ قرآن: ائتلاف لفظ و معنا در کلام وحی / ابوالفضل خوش منش.
مشخصات نشر	: تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	: ۲۴۰ص.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۲۳۲-۲۹۱-۶
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا.
عنوان دیگر	: ائتلاف لفظ و معنا در کلام وحی.
موضوع	: قرآن - مسائل لغوی؛ قرآن - مسائل ادبی؛ قرآن - بررسی و شناخت؛ زبان شناسی.
شناسه افزوده	: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.
رده بندی کنگره	: BP ۸۲/۲
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۱۵۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۶۱۶۵۰۵۰

مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»

نظامهنگ قرآن

(ائتلاف لفظ و معنا در کلام وحی)

ابوالفضل خوش منش

ویراستاران: اعظم حاجی علی اکبر، سید حسام قریشی

صفحه آرا و ناظر فنی چاپ: میثم رادمهر

طرح جلد: علی جباری

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۹

شمارگان: ۷۰۰ نسخه

چاپخانه: چاپ دیجیتال فرهنگستان هنر

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۳۲-۲۹۱-۶

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

مؤسسه: تهران - انتهای خیابان فلسطین جنوبی - خیابان لقمان ادهم - بن بست بوذرجمهر -

شماره ۲۴ - مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن». تلفن: ۴-۶۴۹۸۶۹۲ - دورنگار: ۶۶۹۵۱۶۶۲

پست الکترونیک: publishing@honar.ac.ir

فروشگاه مرکزی: خیابان ولی عصر - نرسیده به چهارراه طالقانی - شماره ۱۵۵۰ - ساختمان

مرکزی فرهنگستان هنر. تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۰

نشانی اینترنتی: mant.honar.ac.ir

فهرست مطالب

۱۱	دیباچه
۱۵	فصل اول: مقصود از نظام‌هنگ زبان قرآن و هدف از بررسی آن
۱۸	پیشینه بررسی نظام‌هنگ زبان قرآن
۳۲	هدف و ضرورت بررسی نظام‌هنگ زبان قرآن
۳۴	آهنگ و موسیقی سخن
۴۱	فصل دوم: مقومات و آثار آهنگ نظم و نثر
۴۲	قرآن و شعر؟
۴۴	زبان موسیقی و موسیقی زبان
۴۶	بهره وزنی و تأثیرات آن
۵۰	خصایص آوای آهنگین و سخن موزون
۵۲	تولید موسیقی حروف و کلمات
۵۳	آهنگ و موسیقی شعر
۶۱	انواع موسیقی شعر
۶۲	نمونه‌های موسیقی شعر
۶۲	فردوسی
۶۶	حافظ
۷۵	نمونه‌های شعری جدید

۸۰	نمونه‌هایی دیگر
۸۳	موسیقی نثر
۸۶	فیزیک حروف و آهنگ سخن
۸۷	خواص فیزیکی اصوات
۸۹	فیزیک صوت و ارتباط آن با معنا
۹۲	نام آواها: عرصه بارز پیوندهای لفظ و معنا
۹۵	ارتباط لفظ و معنا در اصوات عاطفی
۹۷	اهمیت نام آواها و اصوات عاطفی
۹۹	فصل سوم: تأثیر آوای حروف و بیان نمونه‌های قرآنی
۱۰۷	مروری بر تأثیر آهنگین و معنایی آواها
۱۰۸	حروف انفجاری و سایشی
۱۰۹	نمونه‌های تأثیر آوایی برخی از حروف
۱۰۹	حرف «ن»
۱۱۰	حرف «ل»
۱۱۴	حرف «س»
۱۱۶	حرف «ص»
۱۲۱	حرف «ر»
۱۲۵	حروف شفوی
۱۲۹	نسبت حروف قرآن و رابطه آن با نظام‌نگ کلام
۱۳۱	فصل چهارم: بیانی از نظام‌نگ قرآن در آینه آیات و سوره
۱۳۱	فضای عمومی سوره‌ها
۱۳۱	سوره فاتحه
۱۳۳	تغییر درونی آهنگ در سوره فاتحه
۱۳۴	نگاهی به برخی از مفردات سوره فاتحه و اشتقاقات مرتبط
۱۳۸	سوره ناس
۱۳۹	سوره فلق

فهرست مطالب / ۷

۱۴۱	سوره اخلاص
۱۴۱	سوره مسد
۱۴۴	سوره قريش
۱۴۵	سوره فيل
۱۴۶	سوره همزه
۱۴۶	سوره عصر
۱۴۷	سوره قارعه
۱۴۹	سوره عاديات
۱۵۱	سوره زلزله
۱۵۳	سوره فجر
۱۵۵	سوره تكوير
۱۵۷	سوره مرسلات
۱۵۹	سوره طلاق (نساء قُصرى)
۱۶۳	سوره رحمان
۱۶۶	سوره فتح
۱۶۷	سوره محمد (ص)
۱۶۸	فضای عمومی گروهی از آیه‌ها
۱۷۱	تقديم و تأخير الفاظ و عبارات
۱۸۳	فاصله میان صفت و موصوف
۱۸۵	صورت‌های مختلف کلمات و عبارات
۱۹۴	توالی و تکرار حروف
۱۹۶	ادغام و فکّ ادغام حروف
۱۹۸	حذف حروف
۲۰۱	اضافه حروف
۲۰۴	حذف و حفظ توأمان
۲۰۷	طول آیات

۲۰۸	سرعت حرکات
۲۰۹	موسیقی برخی واژگان شاخص
۲۰۹	قالب‌های وزنی
۲۱۳	واژگانی با ترکیبی ویژه
۲۱۴	تفاوت فضای آهنگین در یک آیه
۲۱۵	فواصل آیات قرآن و آهنگ آن
۲۱۶	انواع فواصل
۲۲۱	خاتمه
۲۲۵	کتابنامه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ

لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ

(٦٩-٧٠ / يس)

پس حکیمان گفته‌اند این لحن‌ها
ناله سُرنا و تهدید دُهل
از دوار چرخ بگرفتیم ما
چیزی مانند بدان ناقور کل
می‌سرایندش به طنبور و به حلق
بانگ‌گردش‌های چرخ‌است این که خلق

مولوی

دیباچه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْأَمِينِ الْمُرْسَلِ بِالْحَقِّ بَشِيرًا
و نَذِيرًا وَ هَدًى وَ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ وَ عَلَى آلِهِ الطَّاهِرِينَ وَ صَحْبِهِ
الْمُؤْمِنِينَ وَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

نگارنده پیش‌تر، در کتاب درآمدی به ظرفیت‌های فرهنگی و هنری زبان قرآن، از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های زبان در زمان حاضر به صورت عام، و از همین ظرفیت‌ها برای زبان قرآن به صورت خاص سخن گفته است. کتاب حاضر به صورتی خاص‌تر، قصد سخن گفتن از شیوایی آوای زبان قرآن و ائتلاف لفظ و معنای آن را دارد و برای پرداختن به این موضوع، در درجه نخست، می‌خواهد از آهنگ سخن در زبان‌هایی که با آنها سروکار داریم، مانند فارسی و عربی سخن بگوید.

زبان قرآن، دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است که در فراگیری آن باید به طور کامل مد نظر قرار گیرد.^۱ از جمله خصوصیات هر زبان، «آهنگ» آن زبان است که

۱. نک. : خوش‌منش، ۱۳۸۸: ۱۱۰-۱۲۲؛ ۱۳۹۳: ۹-۱۰ و ۱۶۷-۱۶۸.

از کمیت و کیفیت ترکیب حروف آن زبان پدید می‌آید و پژوهش حاضر، بر روی نظام‌هنگ زبان قرآن به عنوان آیت مستقیم خداوند و برخوردار از نظام‌هنگ ویژه و یگانه خود صورت می‌گیرد.

توجه تحلیلی و تفصیلی به آهنگ زبان و به طور واضح‌تر، آهنگ و موسیقی شعر از مباحث نسبتاً جدید در بررسی‌ها و مطالعات زبانی است. شماری از محققان ایرانی و عرب و غیر آنها، درباره موسیقی شعر زبان خود، گفته و نوشته‌اند؛ اینان گاهی در آثار خود گریزهایی به موسیقی زبان قرآن زده و احیاناً از آن بهره‌هایی گرفته‌اند، ولی هنوز جای کتاب‌های جامع درباره نظام‌هنگ زبان وحی و ویژگی‌ها و کارکردهای آن در زبان فارسی خالی به نظر می‌رسد. اثر حاضر، گامی در این راه بزرگ است و کاری آغازین از این نوع، نمی‌تواند خالی از کاستی‌ها باشد و روشن است که تبیین نظام‌هنگ و موسیقی زبان قرآن، کاری بین‌رشته‌ای و تحقیقی زبانی، فنی و هنری است و انجام آن به صورت کامل، عادتاً از یک تن بر نمی‌آید.

این پژوهش را به زنده‌یاد آیت‌الله محمدرضا مهدوی‌کنی (ره)، بنیانگذار دانشگاه امام صادق (ع) تقدیم می‌دارم؛ پدری بزرگوار که «اخلاق عملی» او از اخلاق نظری، اقدم و بر آن مقدم بود؛ دانشی مردی فداکار که با خرمن برگرفته از دین و دانش آخرین نسل استادان بزرگ، با سرمایه‌های صدق و صفا، نُصح و صلاح، شرح صدر و شُموخ اندیشه، در نیازسنجی زمان و ادراک گفتمان دانشجو و جوان، حائز توفیقی بی‌مانند گردید؛ معلمی مخلص و زلال که برای نیل به هدفی متمایز و ممتاز در تَرابُط سنت و نوگرایی و تناظر شیوه‌های علمی قدیم و جدید، در چالش دوگانه‌های متعارض و افراط و تفریط‌های متناقض نیفتاد؛ در برابر زمین و زمینه‌های اختیار و اختبار، راه تکلیف خود را با خویشتن، راست و استوار تعیین کرد و در بلیت بزرگ پس‌زدن‌ها و پیش کشیدن‌های مرسوم زمانه، راه دورنگی و دوگونگی نپیمود؛ در خلق خدا و اصحاب تخصص و دانش با عقاید و اندیشه‌های گوناگونشان، از نگرگاهی حقیر ننگریست و اعتقاد عمیق صنفی،

از انصاف و اعتماد دقیق در حق دیگرانش دور نداشت؛ دانش و حرّیت را بزرگ داشت و دانشگاه را وامدار و وابسته به جایی و کُلّ بر دیگران نساخت؛ نسبت سیاست و فرهنگ را نیک دانست و مرزهای سیاستمداری و سیاسی‌کاری را خوب شناخت؛ بی‌مهری و جور قریب و بعید را به جان و جسم رنجور خرید، اقبال و استقبال دنیا را به چیزی نخريد و نقد عمر مبارک و طولانی و وزن علمی و معنوی و سیاسی خود را در کار تعلیم و تربیت و پرورش مادّی و معنوی هزاران جوان نخبه ایران اسلامی و فراتر از آن کرد؛ وَ سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا.

همه خاک دارند بالین و خشت خنک آنکه جز تخم نیکی نکشت

و بر این بنده فرض است حق‌گزاری از استادان و دوستانی گرامی که از یاریگری نگارنده در سالیان گذشته برای تکمیل این پژوهش از آغاز نگارش آن در سال ۱۳۷۴ تا زمان حاضر دریغی نکردند: استاد معزز دکتر محمدعلی لسانی فشارکی که کتاب را با دقت خواند و تصحیحات ارزنده‌ای ارزانی نگارنده داشت؛ آقایان ایرج نعیمایی، دکتر محمدرضا رضوان‌طلب، سیدوحید یعقوبی، سیدعلی پیرانی و موسیقی‌دان گرامی سراج سپهری که در تأمین برخی منابع لاتین و بیان دیدگاه‌های موسیقیایی، نگارنده را یاری رساندند، یاران مؤسسه «متن» از جمله آقای میثم رادمهر که عهده‌دار صفحه‌آرایی و نبشته‌پیرایی نهایی و آقای علی جبّاری که پذیرای طراحی جلد شدند و سرانجام همسر و فرزندانم که شرایط زندگی فرهنگی مرا سال‌هاست بردبارانه به جان خریده‌اند و از رساندن هیچ کمکی دریغ نکرده‌اند. جزای جزیل صاحب قرآن، هبّه همه ایشان باد.

ابوالفضل خوش‌منش

دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث

دانشکده الهیات دانشگاه تهران

